Zlatko Lukić

KAKO SU ISLAMIZIRANI BOGUMILI

Proces islamizacije Bošnjaka počeo se odvijati već u prvim godinama XV stoljeća, a ne tek dolaskom Bosne pod Turke, kako se najčešće misli.

Nekropola stećaka - Radimlje kod Stoca

Pop **Bugumil** je mitska ili legendarna ličnost koja se javila u Bugarskoj 927. godine. Propovijedao je svoje učenje u Bizantu, Grčkoj i Makedoniji, a umro je 969. To su podaci prezbitera iz Carigrada sa kojima upoznaje Vatikan i pape iz tog perioda (ukupno sedmoricu).

Ističem ovo jer tada je Bizant još uvijek pod patronatom Svete Stolice. **Leon VII, Stjepan VIII, Marin II, Agapit II, Ivan XII, Leon VIII** i **Benedik V** upozoravaju na pojavu hereze bizantske careve, ali oni u toj pojavi nisu vidjeli opasnost, jer su zaokupljeni krvavim dinastičkim borbama za Konstantinov prijesto. Naime, tada ratuju car **Vasilije Makedonac** i uzurpator **Jovan I Cimiskija**.

Prvo spaljivanje bogumila izvršeno je u Dalmaciji po zapovijedi kralja Sicilije **Roberta**, 28.12.1022. godine. 1110. godina spaljeno je trideset i troje heretika iz Makedonije i Bugarske po naredbi bizantskog cara **Alekseja I Komnina**, u Carigradu. Između 1172. i 1180. po odlukama sabora, koji je vodio veliki župan **Stefan Nemanja**, spaljeno je šezdeset i šest bogumila iz Makedonije, Raške i Zete. 1190. bogumili dolaze u Bosnu **Kulina bana** u osobama dva brata, zlatara: **Matije** i **Aristodija** iz Apulije. Mlađi brat postaje prvi djed (biskup) bogumilski i u listinama se zove **Rastudije Bosanski**. 1199. raški župan, brat **Stefana Nemanje**, **Vukan** tuži se papi **Inočentu III** da je Bosnu i banovu porodicu zahvatila heres. Zato 1203. godine, po naredbi istog pape, dolazi njegov legat **Ivan de Kazemaris** u Bosnu sa uputom da navede **Kulina bana** i Bošnjake da se odreknu bogumilstva. Taj čin avjuracije (odricanja od vjere) desio se na Bilinom polju (Zenica) 8.4.1203. godine. Legat je kao taoca odveo banovog sina u Vatikan, a "preobraćni" heretici svi se vratiše ponovo svojoj vjeri – bogumilstvu, po onoj maksimi: nije grijeh utajiti svoju vjeru pred drugima da bi je sačuvao u srcu (slično je u islamu). Vidjevši da nisu imali uspjeha, sav katolički i pravoslavni svijet okomio se na Bosnu. Mada se kršćanstvo rascijepilo u velikom raskolu 1054. godine, smetala im je Bosna kao leglo treće vjere (baš kao danas). Paraleno sa križarskim ratovima u Palestini vode se vojne i protiv Bosne. U Svetoj zemlji hoće da oslobode **Isusov** grob od "nevjernika", a u Bosni hoće da zatru "nevjernike" u začetku.

Prvi rat protiv bogumila 1234-1239. vode ugarski kralj **Andrija II Arpadović** koji sa sjevera šalje vojvodu **Kolomana**, a sa juga napada **Johanes Vildhauzen**, dominikanski biskup kog šalje papa **Grgur IX**. U to doba bogumili dobivaju sjedište u Mostrama od bana **Matije Ninoslava** koji lažno, kao i **Kulin ban**, prelazi na katoličanstvo, da bi po odlasku inkvizitora **Vildhauzena** vratio se bogumilstvu. Iza ranjenog inkvizitora dolazi biskup **Ponsa**, ali ni on ništa ne postiže. Drugi rat 1244/47. vodi za ugarskog kralja **Beiu III** senjski biskup, franjevac **Filip**, ali u tri bitke biva potučen od **Stjepana** (pradjeda **Hrvoja Vukčica Hrvatinića**) te postaje knez Dolnjih Kraja (Bosanska Krajina). Treći rat vođen je 1254. i ban **Prijezda I** prima katoličanstvo, a sina daje za taoca. Četvrti rat traje cijelu 1283. i bribirski knezovi **Pavle, Mladen** i **Juraj** postaju vladari skoro pola Bosne od 1299. Peti sukob nije imao snagu rata, već velike istrage; 1326. franjevački inikvizitor **Fabijan** dolazi da prekrsti Bošnjake, ali bez uspjeha, jer na prijestolju je prvi moćni vladar, bogumil **Stjepan II Stipoš**. Stoga 1340. po šesti put dolaze inkvizitori na čelu sa generalom franjevaca **Gerardom**, ali i on biva protjeran. Sedmi sukob je rat 1356/58. širokih razmjera pod patronatom **Inočenta IV**. Progone se bogumili u Bosni, Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji, ali **Vukac Hrvatinić**, veliki vojvoda bosanski, u nizu pobjeda uspješno završava rat. Dakle, od 1190. godine bogumilska vjera je prisutna u Bosni, a od 1353. dobiva snagu zvanične državne vjere. To je očito po nizu dokumenata (darovnice, oporuke, pisma i diplome) u kojima su pripadnici bogumila izvršioci tih dokumenata, a dijaci (pisari) i logofeti (kancelari na dvorovima velikaša) autori svih tih tekstova.

Kakva je to vjera kada se održala u sedam križarskih pohoda? Kako se održala kada su se skoro svi kraljevi bosanske vladarske dinastije **Kotromanića** deklarisali kao katolici? Prvo, **Kotromanići** nisu mogli protiv svog naroda, jer to je besmisleno. Drugo, Bošnjane-bogumile štitili su velikaši koji su većinom i sami bili bogunuli. Bitan je podatak da su po smrti **Tvrtka** i dva velikaša (a kasnije njihovi nasljednici) **Hrvoje Vukčić Hrvatinić** i **Sandalj Hranić Kosača** postavljali i zbacivali po svojoj volji svih sedam preostalih kraljeva. Bili su toliko moćni da su sami kovali svoj novac i imali svoje carine ne tražeći ni fomalnu dozvolu bosanskih kraljeva za to.

A vjera bogumilska sastojala se u ovome: svijet je djelo dva tvorca, duhovni je svijet stvorio Bog, a materijalni Đavo. Jer, po logici bogumila, nemoguće je da je ovako loš svijet mogao stvoriti dobri Bog. Zato za njih kršćanska crkva ni ne može da bude Božija crkva. Čovjek je spoj anđeoske duše od Boga i tijela od Đavola. **Isus Krist** je samo čovjek i nije uskrsnuo, jer tijelo je materijalno i poslije smrti se raspada, a duša ide na nebo. Odbacivali su krštenje djece vodom (jer i ona je materija), krstili su odrasle Duhom. Nisu imali crkve, obrede su vršili u kućama – hižama. Osuđuju crkvenu raskoš, odbacuju krst kao simbol i instrument **Isusove** muke, žive oskudno, vegetarijanci su (jer zabranjuju prolijevanje krvi), bave se samo ratarstvom i zanatima, strogo zabranjuju alkohol, petak im je dan odmora, imaju veoma strog post (kao u islamu). Ženidba je građanska, a ne vjerska. Molitva im je samo jedna – *Očenaš*, a uz nju zazivaju Svetog Duha. Propovijedi su na narodnom bošnjačkom jeziku, a pismo im je bosančica. Zajednička im je ispovijed pred cijelom hižom. Kod primanja novog člana u zajednicu inicijant se okrene na istok, na glavu mu stave **Ivanovo** *Evanđelje*, svi su u krugu oko njega i polažu ruku na *Evanđelje* dok novi vjernik kleči u sredini. Odjeven je u crnu haljinu koja je za pojasom vezana crnom uzicom. Postavljaju mu pitanja iz doba profanog života (test), a inicijant odgovara. Pošto ustanove da je kandidat zavrijedio da bude među njima, okupljeni izgovaraju *Očenaš*, a inicijant ponavlja za njima – i time je postao krstjanin. Krstjani su "čisti" i "mrsni". Čisti su oni koji se

strogo drže posta, a ostali su mrsni. Niži krstjani su "strojnici", a to su "gost" i "starac". A vodeći čisti strojnik je "djed".

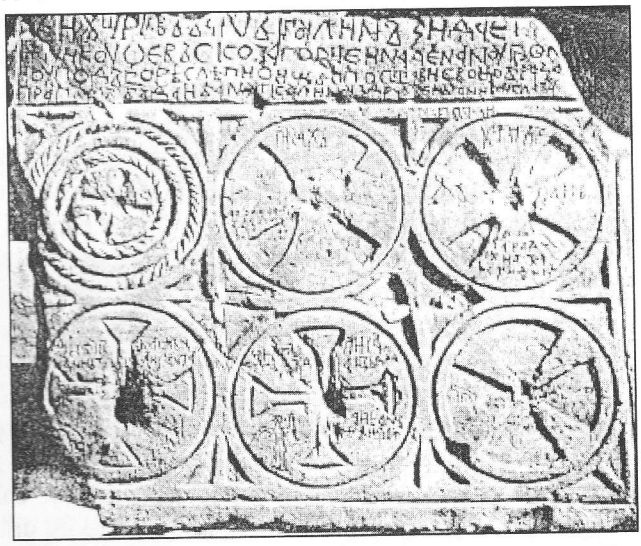

Natpis Kulina-bana

Dugo se vremena postavljalo pitanje nestanka bogumila i islamizacije Bosne. Taj proces se počeo odvijati već u prvim godinama XV stoljeća, a ne tek dolaskom Bosne pod Turke, kako se najčešće misli. Bosna je bila upravo idealna za islamizaciju: katoličanstvo je pustilo korijenje samo u vladarskoj dinastiji **Kotromanića**, velikaši laviraju po potrebi unutarnje i vanjske politike između bogumilstva i katoličanstva, a bošnjački puk je bogumilski, ali istovremeno sve više osjeća da se mora nekome prikloniti kako bi sačuvao svoju egzistenciju. Da priđu pravoslavlju ili katoličanstvu nije dolazilo u obzir, jer im se vjersko ubjeđenje nije ni u čemu poklapalo sa moralnim poretkom hrišćanstva. Čak i da su bili samo heretička sekta hrišćanstva, kako se pokušava objasniti bogumilstvo, bogumili mu ne bi prišli poslije sedam krvavih križarskih ratova.

Osim toga, prvi upad Turaka u Bosnu datira u kolovozu 1388. godine, a prvi stalni garnizon turske vojske postoji u Hodidjedu (Sarajevo) od 1424. godine, četrdeset godina prije zvaničnog dolaska Bosne pod Osmanlije. Važan fakat je i to, a govori o svijesti bogumila koja se našla u krizi, da je predzadnji bosanski djed 1425. godine zvao **Baraka** (sina **Ishak-bega**, osnivača Sarajeva) da ih Turci zaštite od inkvizitora, franjevca **Jakova de Markija**. To nije ništa novo ako se zna da su i prije velike vojvode **Hrvoje** i **Sandalj** (oni, njihovi preci, a i potomci, svi su po ubjeđenju veliki bogumili, ili barem zaštitnici i simpatizeri bogumila), pa i sami **Kotromanići**, u svoje doba zvali Turke za svoje saveznike u borbama protiv Venecije, Ugarske i Dubrovnika. Znači, Turci i islam imali su dovoljno vremena da dobro upoznaju političku i vjersku klimu u Bosni i Bošnjake-bogumile. Sa vjerskog aspekta i bogumilstvo i islam su vjera *Knjige* (*Inđil – Evanđelje*, *Tevrat – Stari zavjet*, *Zebur* i *Sukuf*). Obje vjere zabranjuju kipove, slike, relikvije, zvona i nemaju svetih tajni. Obje vjere imaju svoje proroke: (**Ibrahim – Abraham**, **Nuh – Noa**, **Musa – Mojsije**, **Harun – Aron**, **Jakub – Jakov**, **Jusuf – Josip**, **Sulejman – Solomon**), a islamski prorok **Isa** a.s. za bogumile je **Isus**, dakle i za bogumile i za islam je **Muhamed** a.s. onaj navješteni Paraklet, obećan od **Isusa**, a poslan od Boga. Bošnjaci su vidjeli da im islam ne dira u Boga, štaviše, da su veoma slični u dodirnim tačkama. Sa ekonomskog gledišta bogumili su bili slobodan živalj u Bosni. Plemići i kraljevi od njih nisu tražili namete, jer oni sami od seniora nisu dobivali zemlju (kao što je slučaj na zapadu da kralj opatijama i samostanima daruje imanja). To i jeste jedan od glavnih razloga što su se bogumili održali u Bosni kao zvanična religija više od dvjestopedeset godina. Od velikaša nisu tražili nikakva materijalna dobra, osim zaštite života. Ono malo okućnice bilo im je dovoljno, jer nisu podlijegali ni *sedmini* (mjesnom velikašu) ni *desetini* (kralju). Te namete su plaćali

samo kmetovi, a ne bogumili. Turci su to dobro znali. Tradicionalno orijentalna mudrost i poreski sistem veoma razvijen još iz doba bagdadskog kalifata i u Bosni su im riješili dva bitna problema: vjerski i financijski. Uveli su porez – dimarinu – porez na ognjište i dimnjak po kući. Ta dimarina, ili *džizja*, bio je porez koji je trebao plaćati svaki domaćin koji nije nosio tursko ime. Bogatiji katolici i plemići su ga plaćali kako bi zadržali mogućnost ispovijedanja svoje vjere. A pošto Bošnjaci od ranije nisu navikli da daju ni kralju ni vjeri, pametno su izabrali praktično rješenje: odlučili su da svojevoljno uđu pod okrilje islama. Primanjem vjere, islam im je omogućavao da zadrže svoja imanja, status slobodnih ljudi, jednom riječju – da produže svoju egzistenciju. Time se u praksi pokazala ispravna maksima, onaj humani ajet 256. iz sure *El-Bakara*: "U vjeri nema prisiljavanja". Ovim vjersko-moralnim propisom izražava se puna sloboda vjere. Znači, mogli su, da su htjeli, nesmetano da nastave ispovijedanje bogumilstva. Normalno, bogumili nisu znali za 256. ajet, ali su mudrošću srca izabrali pravo rješenje. Vremenom, od Sarajeva i centralne Bosne, po zaseocima i selima, niz kanjone rijeka, preko vrletnih planina, do gradića i gradova, u koncentričnim krugovima širio se nezaustavljiv talas islamizacije. Hodže, uz pomoć "čistih" bogumila, išli su širom Bosne i objašnjavali Bošnjacima prednosti primanja islama. Nigdje u povijesnoj literaturi nije zabilježen podatak da je netko pod prinudom ili prijetnjom primio islam.

U toku nekoliko godina, relativno brzo, Bošnjaci primiše islam, pa iz tog doba postoji narodna izreka: "Jučer **Živko** – danas **Jahija**, ručao **Vuk** – večerao **Kurt**, rodio se **Gvozden** – a oženio **Demir**." Islamizacija je išla doista tako brzo da već 1463. (kada je Bosna došla pod osmansku vlast) rođeni brat hercega **Stjepana Vukčića Kosače**, **Isak**, tj. **Isabeg Hranušić**, dojučerašnji bogumil, postaje prvi sandžakbeg Bosne. (Poznato je da je sa tom praksom nastavljeno i u narednim stoljećima, jer ko će bolje poznavati dušu svog naroda nego sunarodnjak, koji je i sâm iznikao iz Bosne i u genima nosi mentalitet svojih Bošnjaka). Ne samo da bogumili nisu pružili otpor turcima pri osvajanju Bosne i islamizaciji, nego su zaista svjesno između omrznutog Vatikana i nove prestonice islama – Istanbula izabrali Istanbul, vidjevši u njemu i za sebe svjetliju budućnost. Mada su bogumili bili veliki protivnici prolijevanja krvi, u povijesti je ostao podatak da su oni u svojoj borbi za opstanak (islamski: *džihad*) između 1450. i 1463. godine zapalili četiri samostana: Fojnicu, Busovaču, Vitez i Kiseljak i pobili skoro sve fratre. Bez namjere da opravdavam bogumile, bila je to ogorčena borba za opstanak, borba za golo preživljavanje na sopstvenoj zemlji (upravo kao danas). Uzrok tome su kraljevi **Stjepan Tomaš** (1443-1461) i njegov sin **Stjepan Tomašević** (1461--1463) koji od bogumila postaju gorljivi katolici. Da bi pokazali svoju lojalnost Vatikanu, a iz straha pred Turcima, oni protjeruju bogumile iz Bosne. Očekujući pomoć sa Zapada (koja je izostala) oni iseljavaju bogumile (to podsjeća na etničko čišćenje) i mnogi bogumili-Bošnjaci traže azil u Dubrovačkoj Republici, koja im izlazi u susret. Po primanju islama Bošnjaci su jedini imali privilegiju u Osmanskoj imperiji da su se mogli bez prethodne višemjesečne obuke u sultanovim aharima prijaviti u janjičare. Tako je brat po ocu zadnjeg bosanskog kralja **Stjepana Tomaševića**, sin **Katarine Kosače**, **Zigmund** u šesnaestoj godini primio islam i kasnije postao **Ishak-oglu**, sandžakbeg pokrajine Karasi u Maloj Aziji. A sin **Stjepana Vukčića Kosače** i stričević pomenutom **Isabegu Hranušiću** – sada već amidžić (jer tako je ispravnije), bivši **Stjepan Hercegović**, od 1470. je **Hersek Ahmedpaša** i veliki vezir od 1497. do 1515, te zet sultanu **Bajazitu II**. **Mahmutpaša Horvat** je praunuk **Dragiše**, rođenog brata **Hrvoja Vukčića Hrvatinića**. Po ovome se vidi da su i velikaši prelazili na islam, a ne samo bošnjački puk. Zato ne čudi da je u povijesti zapisano mnogo bogumilskih poro-

dica koje su kompletne prelazile na islam: **Mihajlovići**, **Brankovići**, **Marići**, **Bogojevići**, **Martići**, **Borovinići**, **Crnetići**, **Bodirožići**, **Kaušići**, **Konjhodžići**, **Jablanići**, **Krajčinovići**, **Pavlovići**, **Nikolići**, **Rajkovići**, **Sokolovići**, **Kovačevići**, **Babići**, **Dragišići**, **Hercegovići**, **Samardžići**, **Šestokrilovići**, **Vraneševići** i **Stjepanovići**. Neka od ovih prezimena su se izgubila, a neka su postala istovremeno i muslimanska i hrvatska i srpska.

Ključni termin, kada je riječ o islamizaciji Bosne, je – *poturica*. Istoriografija, povjesničari i lingvisti dugo su lomili koplja oko tog pojma, oni koji su primili islam u XV stoljeću naravno da nisu odmah nazivani muslimanima. Taj termin je nastao kasnije. Još je manje moguće da su se zvali Turci. Neki lingvisti su za Bošnjake koji su primili islam govorili: *poturčili se*. To je samo djelimično tačno, jer Turci su donijeli islam u Bosnu. Zbog nekritičkog rezonovanja došlo je do toga, sasvim neispravno, da je nastala od glagola glagolska imenica: *poturčiti se* = *poturica*. Drugi su tumačili da su se Bošnjaci "poturili" ili preturili, znači – prevrnuli se iz jedne vjere u drugu. Najbliže logici jezika je slijedeće: Turčin u bošnjačkom izgovoru (koji skraćuje mnoge izraze) se kaže: *Ture*. Isto tako, riječ polovina u našem bošnjačkom jeziku je: *po*. Dakle, *po-turica* (*poturica*) je čovjek koji je samo napola Turčin, odnosno musliman (u vjerskom, a ne nacionalnom smislu). Znači – pola je musliman, a pola je još uvijek nešto drugo: ili bogumil, ili katolik ili pravoslavac. (Kao, naprimjer, **Njegoševe** poturice iz *Gorskog vijenca*). Dokaza za to ima i materijalnih, ali i psihološko-socijalnih, i dan-danas: Prvo, jasno je da dojučerašnji bogumili nisu tek tako mogli iz svoje svijesti izbrisati vjeru svojih predaka. Zato se i jesu još dugo poslije priznanja islama zvali: **Milomir Begović**, **Filip Pašić**, ili: **Adem Vuković**, **Enesbeg Marković**, a ta imena stoje i danas uklesana u stećcima širom Bosne. Drugo, ti isti stećci su jedini preživjeli spomenici srednjevjekovne Bosne. Ni jedna crkva ih nije nadživjela. Od napuštenih crkava, od kamenja njihovog, građeni su saraji, kuće, hanovi. U stećke novi muslimani (ili *poturice*) nisu dirali, jer to su nekropole njihovih djedova i očeva. Oni, stećci, su im sjećanje šta su bili prije no što su primili islam.

Muslimani su ljubomorno čuvali stećke od onih koji su sebi htjeli graditi kuće. Ta uspomena na svoje korijenje bila je jača od ranije vjere kojoj su pripadali i ravna novoj vjeri. Treće, bogumilska bosančica se kod *poturica* – muslimana koristila kao interno pismo, a od upada Austrougarske monarhije u Bosnu 1878. godine ona je konspirativno pismo Bošnjaka, muslimana. Austrijske vlasti znale su dešifrovati arabicu, ali im je *bosančica*, kao jedno arhaično pismo, zauvijek ostala neodgonetnuta. Poznat je kuriozitet "bogumilske dopisnice": student Musliman se 1953. godine iz Sarajeva sa studija javio svojoj majki u Visoko dopisnicom koju je napisao bosančicom. Tom pismu ga je naučila ta njegova ebejka, a ovu njena majka, i tako unazad do XVI stoljeća. Četvrto, od doba prvih muslimana datira bosanskom folkloru tradicija "šišano kumstvo". Naime, katolici su dolazili svojim komšijama i prijateljima muslimanima za Bajrame, a ovi njima na Božić, Uskrs, a i na krštenja djece i nadjevali im imena. Pošto u islamu nema krštenja, katolici su muslimanima bivali "šišani kumovi": kada dođe vrijeme da se dijeca prvi put ošišaju, muslimani zovnu svoje "kumove" katolike i oni im ošišaju dijete i time vrate čast katolicima koji su ih zvali na krštenje djeteta.

Mada ih i danas, samo zato što se zovu Muslimani, žele istjerati iz napredne i "ujedinjene" Evrope. Vatikan i Konstantinopolj su 12.12.1452. godine proglasili ujedinjenje katoličke i pravoslavne crkve da bi se zaštitili od islama. To im nije uspjelo. Islam je došao, ostvario na Balkanu svoju civilizacijsku funkciju, socijalno atrofirao pred zapadnjačkom industrijalizacijom i vratio se u svoju maticu. Danas se slično de-

šava sa Evropom i Svijetom: što su "bliže" to su nejedinstveniji u zaustavljanju rata u Bosni. Povijest neumoljivo ide u krug: prvi put ona je epopeja nacije, drugi put je tragedija. A svijet od *učiteljice života* veoma sporo uči.

Danas se za Bošnjake ne može reći da su se utopili u tuđoj vjeri kao nekada Hazari (koji su primili islam, judaizam i hrišćanstvo i izgubili svoj nacionalni identitet). Prije bi se moglo reći da su se pretopili u sebi veoma blizak islam. Vremenom su postali vjernici muslimani, a onda su stoljećima izgrađivali svoju naciju i postali – Muslimani. Bošnjaci nisu nestali nekada, a teško je da će nestati i danas.